

STŘEDNÍ EVROPA

Světlana Alexijevičová o rozpadu SSSR

Jíst salám, nosit džíny, řídit auto

Otec byl věřící komunista. Až do smrti. Dokonce i po rozpadu SSSR, když už se dávno mohlo nahlas mluvit o sovětských zločinech, odmítal vyhodit stranickou knížku. Tvrdil, že to „chce čas“ a že na komunismu jakožto myšlence není vůbec nic špatné. I já věřila. Byla jsem pionýrka, byla jsem komsomolka... Ale pak jsem taky byla v Afghánistánu.

text Adéla Tallisová Dražanová / foto Profimedia.cz

Znobelovského projevu Světlany Alexijevičové, prosinec 2015: „Žila jsem v zemi, kde nás od dětství učili umírat. Učili nás smrti. Říkali, že člověk existuje, aby se odevzdal, aby shořel, aby se obětoval. Učili nás milovat člověka se zbraní. Kdybych byla vyrostla někde jinde, moje životní cesta by vypadala jinak. (...) Vyrostli jsme mezi popravčími a jejich oběťmi. A přestože nám naši ve strachu žijící rodiče neříkali zdaleka všechno – a někdy nám dokonce neříkali vůbec nic –, vzduch byl i tak otrávený. Otrávený zlem, které z nás nespustilo zrak.“

Před čtvrtstoletím, v prosinci roku jednadvadesátého, se „země, kde nás od dětství učili umírat“ definitivně rozpadla. Z kremelského stožáru naposledy spustili rudou vlajku se srpem a kladivem: Sovětský svaz oficiálně přestal existovat.

Světlana Alexijevičová, běloruská spisovatelka, tehdy zhluboka vdechovala vzduch, který, jak byla přesvědčena, už nebyl otrávený strachem a zlem, ale naopak ovoněný nadějí. Optimismem. Příslibem svobody. „Byla jsem romantička. Idealistka!“

Světlana Alexijevičová strávila většinu svého života dokumentováním, zaznamenáváním „rudé utopie“ (jak říká), oné „prohrané bitvy za obrození lidstva“ (jak napsal Varlam Šalamov). Skoro čtyřicet let poslouchala příběhy, tisíce obyčejných příběhů, sovětských příběhů, které by se nikde jinde nejspíš nemohly stát. „Jsem člověk – ucho,“ řekla pak, když ve Stockholmu přebírala Nobelovu cenu za literaturu.

Ted' bude „člověk – ucho“ chvíli mluvit o sobě. Bude vyprávět ten svůj sovětský příběh. Kde se vzala, v co věřila... a proč přestala.

I. BANDEROVCI

Otec studoval v Minsku žurnalistiku, ale když začala válka, dobrovolně se přihlásil na frontu. Sloužil u letectva v Ivano-Frankovsku na západě Ukrajiny a tam taky potkal moji matku, Ukrajinku. Vzali se, já jsem se narodila v květnu čtyřicet osm.

Lidi v Ivano-Frankovsku sovětské vojáky nenáviděli – a důstojníky zvlášť. Jako malá jsem skoro umřela hladu,

Pro Havla. Světlana

Alexijevičová byla v Praze na festivalu Pražské křížovatky, kterým Národní divadlo v říjnu uctilo památku Václava Havla.

protože máma neměla mléko a místní odmítali rodině sovětského vojáka cokoliv prodat. Tehdy se otec vydal k matce představené ženského kláštera. Přelezl zeď a padl před mniškou na kolena: „Se mnou udělejte, co chcete, třeba mě i zabijte. Ale nenechte umřít moje dítě!“ No a matka představená řekla: „Tebe ať už tu nikdy nevidím! Ale tvá žena ať přijde, bude dostávat půl litru kozího mléka denně.“ Jednou jsem tuhle historku vyprávěla na Ukrajině a ruští blogeři mě pak obvinili, že jsem banderovka.

II. KOMUNISTA

Otec chtěl z armády odejít hned po válce, ale oni ho pořád ne a ne propustit. Nakonec se mu přece jen podařilo demobilizovat se, a tak jsme odjeli do Běloruska, usadili se na vesnici a otec se stal ředitelem školy. Měl rád šachy a hezké ženské, a co si jen pamatuju, vždycky byl věřící komunista. Říkal, že je třeba posečkat. Že všechno bude! Že veškeré strádání je jen dočasné. Ne, v jeho rodině nebyly žádné oběti stalinských represí. Ale vyprávěl třeba, že když před válkou studoval v Minsku, často se po návratu z prázdnin shledal třeba jen se sedmi profesory z dvaceti.

A přesto věřil!

Moje máma byla taky učitelka. Celkem rázná ženská, musím říct. Velmi chytrá, měla pevný charakter.

Na Ukrajině jsem měla babičku, hrozně jsem ji milovala, trávila jsem u ní spoustu času. No a ona sovětskou moc přímo nesnášela, samozřejmě. Pamatovala ještě hladomor ve třicátých letech, vyprávěla nám o něm. Ve vesnici, kde žila, byl po cestě do krámu takový domek, u kterého nám vždycky říkala: „Tady budte úplně zticha, děti!“ Necháпали jsme proč. Až později nám vysvětlila, že v tom domku žije žena, která za hladomoru snědla své vlastní děti. Chápete? Chodila pořád v černém a nikdo z vesnice s ní nepromluvil ani slovo.

Takže ne, babička opravdu nebyla komunistka a moje máma, její dcera, taky ne. Nicméně já byla vychovávána jako komunistické dítě, to se rozumělo samo sebou. Byla jsem pionýrka, pak komsomolka, všechno jak se sluší a patří. No jen si to představte, holka na vesnici a ještě dcera ředitele školy že by nebyla v komsomolu?

III. PROBUZENÍ

První pochybnosti přišly na vysoké. Studovala jsem žurnalistiku, vedli jsme všemožné debaty... Nicméně jsme pořád věřili: ani ne tak v komunismus, jako spíš v socialismus s lidskou tváří. V Dubčeka. Ne, už si přesně nevybavuju, jak jsem se dozvěděla o invazi do Československa. Ale pamatuju si, že jsem zrovna byla u našich na vesnici, když se tam vrátil jeden chlapec, který v Československu sloužil. Vyprávěl. Vyprávěl potichounku, opatrně, bojácně. Ale my už tehdy věděli. Všichni jsme byli na straně Čechoslováků.

Nicméně to nejsilnější, konečné rozčarování přišlo, když jsem byla v osmdesátých letech ve válce v Afghánistánu. Psala jsem tehdy knihu, Zinkové chlape. Protože tak oni se vraceli domů – v zinkových rakvích. Mluvila jsem s mladíky, se sovětskými vojáky, kteří absolutně nechápali, proč by tu měli zemřít.

A pak taky... Jednou jsme přišli do nemocnice pro civilní obyvatelstvo. Zrovna tam probíhala taková akce, rozdávali dětem hračky. Já měla taky

nějaké, pytel plný plyšových medvídků. Šli jsme dovnitř, byla to hrůza, pacienti leželi úplně všude, i na podlaze. A byli to jen staří lidé, ženy a děti. Bez rukou, bez nohou... Jedna mladá Afghánka mě zavedla k chlapečkovi, dala jsem mu medvídku a on si ho ode mě vzal pusou. „Proč?“ ptám se a ta dívka odhrnula prostěradlo a rusky se silným přízvukem říká: „Podívejte se, to mu udělali Rusové.“ Ten chlapeček neměl jedinou končetinu. Myslím, že jsem tehdy dokonce omdlela. A pak už jsem nevěřila vůbec v nic. Domů jsem se vrátila jako svobodný člověk, zcela bez iluzí.

Ale ano, pokoušela jsem se pak o tom mluvit s tátou. „Pochop to, tati, naši největší kluci, tvoji žáci, tam zabíjejí nevinné lidi!“ A táta se rozbrečel. Nehádal se, neměl argumenty. Já vlastně ani nevím, co si v tu chvíli doopravdy myslel. Ale nejspíš tušil, že kdyby mi dal za pravdu, musel by přehodnotit celý svůj život.

IV. GORBAČOV

On byl úplně jiný! Sympatický! Co říkal, jak to říkal... Používal nová slova. Mluvil o všeobecných lidských hodnotách, to do té doby vůbec neexistovalo.

Když začala perestrojka, byla jsem v Minsku, pracovala jsem v novinách. A samozřejmě že se nám Gorbačov líbil. Hltali jsme zprávy. Všechno, co řekl on a pak i Jelcin... Myslím, že zprávy nikdy nebyly tak sledované jako právě tehdy.

Nicméně že by se Sovětský svaz měl nakonec rozpadnout, to mě ani ve snu nenapadlo. A jsem přesvědčená, že to tehdy nenapadlo nikoho, ačkoliv dneska vám spousta lidí řekne, že to věděli, že to cítili v kostech. Nesmysl! Nikdo nic nevěděl, nikdo nic necítil. Mluvílo se výhradně o reformách. Nepotkala jsem jediného člověka, který by tehdy předpověděl, že se to všechno rozpadne, že se komunismus zhroutí.

V. SVOBODA! SVOBODA!

Devadesátá léta byla krásné období. Pro novináře, spisovatele, pro sovětskou inteligenci... Byli jsme taková romantici! Běhali jsme po náměstích a křičeli: „Svoboda! Svoboda!“ A přitom jsme neměli nejmenší tušení, co to ta svoboda vlastně je.

TÁTA TVRDIL, ŽE VŠECHNO BUDE! ŽE VEŠKERÉ STRÁDÁNÍ JE JEN DOČASNÉ.

Celá léta jsme o ní debatovali v kuchyních, okouzlení sami sebou. Vymysleli jsme si národ, lid, který jsme se chystali zachránit. Lid, který žije v permanentním strachu a prahne po svobodě. No a pak jsme z těch našich kuchyní konečně vyšli ven na ulici a ukázalo se, že ten náš lid je úplně jiný, že svoboda je mu absolutně ukradená. Že chce jen dobře žít. Jíst salám, nosit džíny, řídit vlastní auto a každý rok vyjet někam na prázdniny.

Zkrátka, mýlili jsme se. A je třeba říct, že inteligence se v našich končinách mylila vždycky. Nikdy neměla ponětí, co jsou normální lidi zač. Myslím si koneckonců, že je tomu tak dodnes – proto je ruská opozice tak bezradná.

Perestrojku udělal Gorbačov a úzký okruh lidí kolem něj. Inteligence, mládež... Ale drtivá většina národa vůbec nechápala, co se děje. A co víc, nebyla na takové změny vůbec připravená. Ano, Sovětský svaz se rozpadl, ale lidi se nestali svobodnými. Ani nemohli! Copak se někdo, kdo prožil celý život za mřížemi, stane svobodným v momentě, kdy vyjde za brány žaláře?

VI. PRAVDA

V čem spočívá sovětský člověk? Povím vám takovou příhodu... Skupina sovětských spisovatelů, asi deset lidí, jede poprvé za hranice. Po přistání čekáme na letišti, než pro nás přijede auto. Člověk, který nás vyzvedl a má nás na starosti, říká: „Pojďme, dáme si kafe, zvu vás. Mají i nějaké zákusky, kdo si dáte jaký?“ A šéf naší skupiny říká: „My si dáme ten s banánem.“ A všichni sedí a čekají, až dostanou ten s banánem. „Já, prosím, nechci s banánem, dala

bych si jiný. Nemám banány ráda,“ říká. A všichni na mě civí, jako že jsem se asi úplně zbláznila.

Sovětský člověk neví, co je to svoboda. Dokonce ani když s tím slovem operuje.

Pamatuju si bezradnost lidí, když se objevila ta spousta novin. V každých bylo něco jiného! Každé si psaly, co chtěly! A my jsme byli zvyklí, že je Pravda a tam je všechno jasně dané. Viděla jsem, jak bezradný je můj otec a jeho přátelé, jak bezradní jsou naši učitelé.

Jednou, to už bylo v devadesátých letech, jsem se dala cestou vlakem do Moskvy do řeči se spolucestujícími. Byli to inteligentní lidé. Ale když jsem jim začala vykládat o nějakých Stalinových zločinech, o nichž jsem četla v časopisu Ogoněk, sebrali se a přesedli si do jiného kupé. Měli strach!

Mít strach, to je věc, kterou sovětský člověk uměl vždycky ze všeho nejlíp. Ještě dlouho po rozpadu SSSR se lidi báli otevřeně říkat, co si myslí. Nevěřili ve svobodu slova. Nevěřili, že by mohla vydržet. A když se nad tím tak zamyslí... měli vlastně pravdu.

VII. SYN HRDINA

Ale jistě že i já jsem sovětský člověk. Sovětský člověk gorbačovovské generace. Dneska je ze mě klasická sociální demokratka, trápí mě, když vidím, že si učitelka může v krámě dovolit koupit jenom mléko a nic víc.

A jestli mám já sama z něčeho strach? Víte, když jsem napsala Zinkové chlapce, v Bělorusku mě za ně soudili. Volali mi z KGB, vyhrožovali. „Mlé! Co si myslíš? Že tě nedostaneme? Dneska jsme tě viděli s dcerou tam a tam...“ Bylo to velmi nepříjemné.

No a pak ten soud. Představte si, že oni donutili některé ženy, matky padlých vojáků, které v mé knize hovoří, aby své výpovědi odvolaly. No a ty matky pak seděly v soudní síni a hleděly na mě s tak hlubokou nenávistí!

Pamatuju si na jednu z nich, Nataša se jmenovala. Vzaly mě k ní jiné matky padlých. Představte si malinkou místnost, úplně titěrnou, v ní rakev. Vedle rakve žena, dočista zlomená, pološílená, leze po kolenou. Nechodí, leze!

Návrat. Světlana Alexijevičová v Minsku po přeletu ze Stockholmu, kde převzala Nobelovu cenu.

„Takový vysoký jsi byl, přes dva metry! A tvoje rakev je taková malinká! Proč?“ Bylo jasné proč.

Později jsem se k Nataše vrátila a ona mi vyprávěla svůj příběh: pracovala jako výhybkářka na dráze, měla jediného syna, vychovávala ho sama. Vyučil se truhlářem. Když začala válka v Afghánistánu, bylo pravidlo, že syna jedináčka do ní nepošlou. Ale jejího chlapce stejně poslali. Chtěla ho nějak vykoupit, někoho podplatit, ale neměla čím. „Ani náušnice jsem neměla, nic!“ A tak ho odvedli. Ani střilet ho nenaučili, místo výcviku prý opravoval generálům dači. Byl šikovný! No a pak ho poslali do Afghánistánu, přímo na frontu, a do měsíce byl mrtvý.

„Napiš to všechno, napiš pravdu,“ řekla mi Nataša. Tak jsem to napsala. A najednou ji vidím u soudu. Říkám: „Natašo moje milá, co tady, proboha, děláš? Vždyť jsem napsala jen to, cos mi řekla!“ A víte, co ona na to? „Nepotřebuju syna vraha. Potřebuju syna

hrdinu.“ „Ale Natašo,“ říkám jí znovu, „vždyť jsem napsala pravdu!“ „Ale o takovou pravdu já nestojím.“ Tak.

Až o mnoho, mnoho let později mě jedna z těch matek, které proti mně tehdy svědčily, potkala na ulici. „Světě, odpusť,“ řekla. „Teprve až po čečenské válce jsem pochopila, že naši chlapci mohou zabíjet. Že je to naučili.“

Muselo uplynout tolik času! Takže pokud jde o ten strach, jak jste se ptala... Už jsem si toho prožila dost.

VIII. KAŠE V HLAVĚ

Byl moment, kdy jsem byla na Sovětský svaz hrdá: když Gagarin letěl do vesmíru. Vlastně to byla taková obecně lidská hrdost. Víte, já ještě patřím k té generaci lidí, která chtěla jezdit s celou třídou na celinu, bydlet ve vesnici nebo jet pracovat na stavbu, to byly takové romantické nálady. Byla to podivuhodná doba. Z jedné strany Stalin a všechno, co udělal. A z druhé strany celé zástupy idealistů.

Dneska už dobře vím, co pro mě znamená svoboda. Být sama sebou. Nevědět, co je strach. Dělat si a říkat, co chci. Všechny tyhle zdánlivě elementární věci, které jsem se ale musela dlouho, dlouho učit.

Rudý člověk, sovětský člověk ještě nezmizel. Kdo jsou voliči Putina? Tihle lidé! Četla jste Dobu z druhé ruky? No, tak to sama víte, jakou mají kaši v hlavě! Chtějí dobře žít, mít to a to a to a to. A zároveň si přejí, aby bylo všechno jako dřív, aby za ně všechno rozhodoval stát, aby nemuseli nést žádnou zodpovědnost. Jsou to lidé, kteří se bojí svobody, nechťejí ji. Po čem se jim stýská? Po čem cítí nostalgii? Samozřejmě že ne po stalinských lágrech. Mají pocit, že gulag je něco vzdáleného, něco, co se možná ani nestalo. A v Rusku se znovu otevírají Stalinova muzea a Putin do nich dokonce občas jezdí. Zase už se má za to, že Stalin vytvořil velkolepou zemi. Ne, sovětský člověk nezmizel. A hned tak nezmizí. ●